

Шубравська О.В., д-р екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України,

Сокольська Т.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

РОЗВИТОК РИНКУ МОЛОКА І МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ І ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовані сучасні тенденції розвитку світового ринку молока і молочної продукції та механізми його державного регулювання у різних країнах. Визначена специфіка вітчизняного молочного ринку, досліджені динаміка, основні проблеми і ризики його функціонування, обґрунтовані напрями і перспективи розвитку в умовах глобалізації.

Ринок за загальним визначенням – це система економічних відносин, які формуються у процесі виробництва, обігу і розподілу товарів, а також руху грошових коштів. Галузевий ринок є базовим поняттям мікроекономічного аналізу, що традиційно включає продаж однорідного товару і його найближчих замінників. Важливість дослідження того чи іншого галузевого ринку зумовлена, насамперед, необхідністю задоволення конкретних суспільних потреб та підвищення ефективності діяльності функціонуючих у його рамках підприємницьких структур на основі здійснення поглибленого аналізу їх діяльності в умовах змін специфічного для кожної з галузей ринкового середовища. Теоретико-методологічну базу дослідження галузевих ринків становить системний підхід, в основу якого покладена так звана парадигма "Структура – Поведінка – Результат" ("Structure – Conduct – Performance") [1, 2]. Такий підхід передбачає вивчення структури ринку (зокрема, через визначення кількості виробників і покупців, бар'єрів входу на ринок та виходу з нього, диференціації продукту тощо); базових умов функціонування ринку з боку попиту (еластичність попиту, наявність субститутів товару) і пропозиції (виробничих факторів, масштабів виробництва); результатів функціонування ринку (ринкової ціни, прибутковості).

Аграрні ринки мають виражену специфіку, пов'язану, передусім, з особливостями сільськогосподарського виробництва, його сезонністю та сильною залежністю від дії природних чинників, а також з характером продукції, попит на яку є слабо еластичним, оскільки визначається першочерговими життєвими потребами людей. Ці ж особливості суттєво впливають і на формування ресурсної бази сфери перероблення сільськогосподарської продукції, тобто на розвиток продовольчих ринків. Стосовно вітчизняного ринку



молока і молочних продуктів, то на його функціонуванні так само впливає сезонний характер виробництва молока (із відносним скороченням поставок у зимовий період та відповідними коливаннями закупівельних і ринкових цін), хоча ця особливість ринку, як свідчить досвід розвинених країн, може бути технологічно подолана. Специфіку даного ринку в усьому світі визначають також масовість споживання і соціальна значимість продукту, і, високий (навіть порівняно з іншими продовольчими ринками) ступінь державного регулювання, що здійснюється через виробничі і тарифні квоти, імпорتنі мита, санітарні і фітосанітарні заходи, дотації і субсидії виробникам й експортерам тощо. Перелік й обсяги застосування різними країнами тих чи інших заходів встановлюються з огляду на національні умови та глобальний контекст.

Згідно з прогнозами ОЕСР та ФАО стосовно основних тенденцій розвитку світового молочного ринку очікується, що *торгівля молочною продукцією розвиватиметься швидше, ніж її виробництво* [3]. Зростання відбуватиметься по всіх продуктах, за винятком масла. При цьому більшість виробленої продукції, як і нині, реалізовуватиметься на національних ринках і ринку ЄС. Так, масштаби товарних потоків усередині останнього стабільно переважають обсяги решти глобальної торгівлі. Якщо не враховувати торгівлю всередині Євросоюзу, на світовий ринок надходить лише 14% виробленого у світі молока.

Продовжуватиме зростати значимість країн, що розвиваються, як суб'єктів молочного ринку. Варто очікувати збільшення не лише попиту, але й пропозиції з боку таких держав. Особливо відмічається експансія Індії та Китаю, де підвищення споживчого попиту стимулюватиме нарощування випуску молочної продукції. Середньорічний темп зростання виробництва молока в країнах, що розвиваються, до 2030 р. досягне 2,5%, що підвищить частку цих держав у світовому виробництві даної продукції до 55% (484 млн т). Це контрастуватиме з менш відчутним підйомом виробництва в країнах ОЕСР, де загальне зростання обумовлюватиметься переважно збільшенням обсягів виробництва в країнах Океанії та США. Споживання молока і молочних продуктів на душу населення до 2030 р. зросте порівняно з 1997–99 рр. у країнах, що розвиваються, з 45 до 66 кг, а у розвинених державах – з 212 до 221 кг.

Прогнозоване стійке зростання споживання продукції тваринництва в країнах Азії відбуватиметься у південній її частині, насамперед за рахунок молочних виробів, а у східній – через збільшення споживання м'яса, переважно свинини. Споживання молока на душу населення в Китаї є невисоким і, вочевидь, таким і залишиться (7 кг у 1997–99 рр. і 14 кг у 2030 р.).

В експорті молочної продукції лідируючі позиції зберігатимуть розвинуті країни, передусім, такі традиційні експортери, як Австралія, Нова Зеландія і члени ЄС. Загалом на ці країни припадає дві третини світової торгівлі молочною продукцією.



Серед країн, що не є членами ОЕСР, багатообіцяючі експортні й виробничі можливості, зокрема, у сегменті цільномолочної продукції і сирів, має Аргентина, хоча експорт зазначених продуктів з країн ЄС у майбутньому передбачається відносно стабільним. Прогнозується, що Росія, Японія і США продовжуватимуть залишатися ключовими імпортерами сиру, в той час як усе більша кількість сухого молока спрямовуватиметься до країн, що розвиваються, переважно на Близький Схід і в Північну Африку, а також до Мексики. Китай забезпечуватиме зростаючий попит на молочну продукцію переважно за рахунок внутрішнього виробництва і лише незначною мірою – імпорту, в основному цільного сухого молока.

Найпомітнішою сучасною структурною тенденцією у виробництві тваринницької продукції, у тому числі і молочної, є *зростання значення інтенсивних вертикально інтегрованих формувань, розташованих поблизу великих міст*. Отже, від горизонтальної інтеграції (кооперації та консолідації виробничих, збутових й інших можливостей) великі компанії все частіше переходять до інтеграції вертикальної, яка передбачає диверсифікацію їх діяльності у взаємозв'язку з базовим виробництвом. Крім того, світовим лідерам молокопереробної галузі все притаманнішим стає прагнення до злиття.

Головною причиною *зростання цін на молочні продукти*, передусім на сухе молоко, визнаються стабільно високий попит, а також загальне зростання споживчих цін та скорочення запасів цих продуктів, особливо в Євросоюзі й Австралії.

Ескалацію світових цін на молокопродукти аналітики міжнародних організацій схильні розглядати також як симптоми ширших структурних змін молочного ринку. По-перше, урбанізація і вищі доходи *змінюють харчові раціони населення* країн, що розвиваються, в бік збільшення споживання не лише масла й сирів, але й сухого молока, яке має різноманітніше використання. Ці тенденції підкріплюються *удосконаленням каналів збуту молочної продукції і розвитком відповідних державних програм* у ряді країн. По-друге, завдяки технологічним нововведенням і розширенню глобальних інвестицій *спостерігається зрушення в бік виробництва молочної продукції з підвищеною доданою вартістю*. В країнах, що розвиваються, при цьому поліпшуються умови зберігання і збільшується вихід продукції, а також удосконалюються технології виробництва цільномолочної продукції. На стабільних ринках розвинених країн упровадження інновацій означає збільшення різноманітності продукції, особливо сирів й ароматизованої свіжої молочної продукції, орієнтованої на задоволення специфічних смаків споживачів. І нарешті, підвищення цін пов'язується з *реформуванням молочного ринку*: призупиненням товарних інтервенцій і одночасно скороченням чи повною відмовою від експортного субсидування. У перспективі прогнозується зменшення значення



обох з цих напрямів політики ринкового регулювання, які визнані такими, що справляють спотворюючий вплив на функціонування ринку.

Майбутній розвиток тваринництва, у тому числі й молочного, в країнах, що розвиваються, містить як нові можливості, так і небезпеки. Так, у виробництві і переробленні продукції цілком реальним є витіснення дрібних фермерів великими інтегрованими комерційними структурами, що займають домінуючі позиції, і загострення внаслідок цього проблеми бідності та недоїдання у сільській місцевості. Неконтрольована експансія високо інтенсивних виробництв може також мати і серйозні негативні екологічні наслідки. Водночас, у разі ефективної організації галузь здатна стати каталізатором розвитку сільської економіки. Проте для цього необхідне активне сприяння з боку приватного і суспільного секторів – відмова від політики структурної деформації, яка штучно збільшує економічний ефект від зростання масштабів виробництва і пригнічує дрібних виробників; створення інституціональних й інфраструктурних можливостей для успішної інтеграції дрібних виробників у динамічну молочну індустрію; забезпечення дотримання екологічних обмежень, у тому числі за допомогою залучення інвестицій із суспільного сектора для збільшення виробництва на основі підвищення його ефективності.

Без здійснення такої попереджуючої політики розвитку галузі вплив зростаючого світового попиту на продовольчу безпеку і безпечність продовольства, охорону навколишнього середовища і зниження рівня бідності за прогнозами міжнародних аналітиків ймовірно буде несприятливим.

Розвиток українського ринку молока і молочної продукції, який абсорбує приблизно 17% продовольчих витрат населення, забезпечуючи задоволення потреб вітчизняних споживачів у цьому виді продукції на рівні 71% від фізіологічно обґрунтованих норм, відбувається у руслі загальносвітових тенденцій. Найнагальнішими проблемами ринку визнаються недостатність пропозиції молока та переважною мірою низький рівень його якості.

Протягом 1990–2007 рр. виробництво молока в Україні скоротилося практично вдвічі, причому у 2007 р. – ще на 7,6% порівняно з попереднім роком (рис. 1). Зниження обсягів виробництва відбулося переважно через скорочення поголів'я корів унаслідок подорожчання кормів і пально-мастильних матеріалів, до того ж темпами, що перевищували темпи зростання закупівельних цін на молоко.

За даними Держкомстату України, станом на 1 січня 2008 р. загальне поголів'я корів в Україні становило майже 3,1 млн, що було на 8% менше попереднього року і на 63% – рівня 1990 р. Скорочення чисельності поголів'я спостерігається як у господарствах населення, так і в сільськогосподарських підприємствах, де нині зосереджено менше чверті наявних корів. Єдиним позитивом цього процесу стало певне поліпшення якісного складу молочного стада за рахунок зниження кількості найменш продуктивних тварин. Щодо



концентрації корів у виробників молока, то нині в Україні лише близько 4% сільськогосподарських підприємств мають поголів'я чисельністю понад 500 тварин, яке приблизно відповідає п'ятій частині загального поголів'я. Основні ж обсяги виробництва молока (зокрема, у 2004–2007 рр. – 82%) та його заготівлі (близько 65%) зосереджені в особистих господарствах населення, майже 90% яких утримують по 1-2 корови, що перешкоджає впровадженню новітніх технологій утримання й годівлі тварин, а також їх належному ветеринарному обслуговуванню, а отже, у підсумку технологічно не дозволяє забезпечити отримання високоякісної молочної продукції. Так, молоко, вироблене у господарствах населення, відповідає вимогам лише другого гатунку, тоді як вироблене у великих сільськогосподарських підприємствах – у переважній більшості реалізується вищим і першим гатунком. Проблему погіршує й низька продуктивність наявних в Україні молочних корів, яка майже вдвічі нижча за рівень, досягнутий в економічно розвинених країнах.

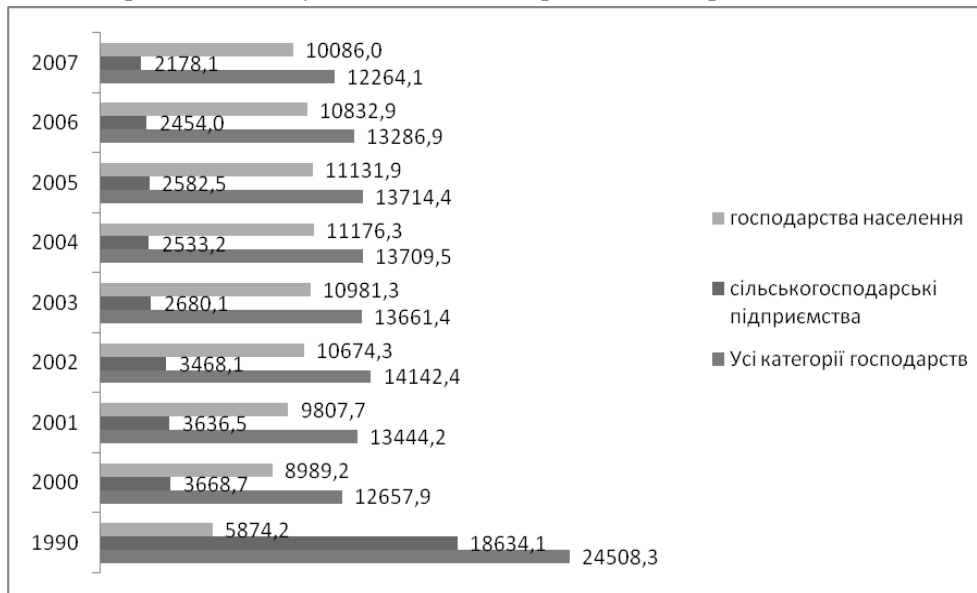


Рис. 1. Виробництво молока в Україні за період 1990–2007рр., тис. т

Джерело: [4, 5].

На тлі зазначених проблем виробництва молока в українському аграрному секторі нині виразно окреслюється тенденція поступового посилення процесу вертикальної інтеграції в молочній галузі. Це, насамперед, ається інвестуванням великих молокопереробних підприємств, особливо з іноземним капіталом, у розвиток молочного скотарства й удосконалення технологій вирощування молочних корів з метою скорочення дефіциту молочної сировини, підвищення її якості та забезпечення вищого рівня завантаження наявних виробничих потужностей. Зокрема, такий підхід уже використовують "Галактон" та "Західна молочна група". Прості розрахунки свідчать, що фізіологічно обґрунтовані потреби внутрішнього молочного ринку можна задо-



вольнити за наявності приблизно 2,5 млн корів, але за їх продуктивності на рівні західних стандартів.

Молочна галузь є однією з провідних у структурі харчової промисловості України. Кількість молокопереробних підприємств перевищує 400, проте рівень використання їх виробничих потужностей є невисоким і коливається від 25 до 35% залежно від виду продукції. У структурі випуску переважають сири, цільномолочна продукція, масло, сухе молоко та казеїн.

Виробництво молочної продукції в Україні щороку, крім 2006 р., стабільно зростає і нинішні його обсяги перевищують існуючі потреби внутрішнього ринку. Тому у середньому близько третини молока, що надходить на перероблення, експортується у вигляді, насамперед сирів, сухого молока і масла. При цьому, якщо експорт сухого молока є достатньою мірою диверсифікованим, то поставки сиру й масла до 2006 р. на 90% здійснювалися за єдиним напрямом – до Російської Федерації, що, зрештою, й призвело у зазначеному році до реалізації загрози різкого скорочення масштабів українського експорту (і відповідно – виробництва) внаслідок введення Росією односторонніх обмежень. У результаті збитки лише молочної галузі країни за оцінками Української аграрної конфедерації становили 300–360 млн дол., на внутрішньому ринку утворився надлишок молочної сировини у розмірі 1,5–2,5 млн т, що спричинило зниження закупівельних цін на молоко і в результаті – призвело до скорочення молочного поголів'я, на відновлення якого знадобиться як мінімум 1,5–2 роки.

Подібна експортна монозалежність є особливо небезпечною у зв'язку з далеко не завжди об'єктивним, з економічної точки зору, характером запроваджуваних імпорتنих обмежень. Наприклад, російські заборони на ввезення української молочної продукції торкнулися навіть тих вітчизняних підприємств, продукція яких пройшла сертифікацію за російськими стандартами [6]. До того ж опитування російських виробників сирів, проведені спеціалістами Інституту кон'юнктури аграрного ринку, показали, що більшість з них не відчували поліпшення ситуації на національному ринку від обмеження ввезення молочної продукції з України [7]. Практично ніхто з опитаних не відзначив нарощування виробництва у зв'язку з поживанням попиту, оскільки в результаті запровадження ембарго українська продукція просто була замінена білоруською, а також зразу ж посилилася залежність російського ринку від європейських, зокрема литовських і польських поставок. На цій підставі російськими аналітиками був зроблений висновок про те, що від заборони експорту українських сирів, сухого молока і масла виграла білоруська молочна промисловість, натомість споживання сирів населенням Росії скоротилося, особливо у регіонах з доходами населення нижче середнього рівня по країні, які орієнтувалися на відносно дешеві тверді українські сири.



У 2007 р. на фоні суттєвого скорочення порівняно з 2005 р. обсягів вітчизняного експорту сирів і масла ситуація з диверсифікацією їх експортних потоків дещо поліпшилася. Так, хоча основні поставки українського масла й відбувалися до країн СНД, частка Росії в них практично скоротилася до 0 (на російському ринку наше масло успішно замінила продукція з Нової Зеландії, Білорусії та США). Експорт українських сирів до РФ становив 80% їх зовнішньоторговельних поставок, а на кінець року, за оцінками російських експертів, обсяги ввезення сирів з України зрівнялися з білоруськими поставками та досягли 20% від загальноросійського імпорту цієї продукції.

У подальшому у вітчизняній молокопереробній сфері прогноуються перетворення, в цілому аналогічні світовим тенденціям розвитку галузі: зміни у структурі виробництва продукції (зокрема, збільшення частки продукції з високою доданою вартістю, насамперед, морозива, сирів, йогуртів); сповільнення темпів зростання виробництва більшості видів молочної продукції, крім морозива; продовження концентрації ринку через поглинання дрібних виробництв великими компаніями, кількість яких на ринку у підсумку очікується близькою 10; пришвидшення процесу створення вертикально інтегрованих структур потужними гравцями ринку і суттєве зниження внаслідок цього питомої ваги сировини в собівартості готової продукції.

Хоча обсяги споживання молока на душу населення в Україні й дещо відстають від фізіологічно обґрунтованих нормативів, і тим більше, від рівня розвинених країн, національні особливості харчування дозволяють спеціалістам дійти висновку, що вітчизняний ринок молока і молочної продукції є досить насиченим. Це дає підстави прогнозувати повільне зростання попиту в майбутньому у більшості сегментів ринку переважно під впливом збільшення доходів населення, розширення асортименту продукції, подальшого розвитку кондитерської промисловості.

Водночас наявність в Україні потенціалу в сфері виробництва молока і молочної продукції, особливо в умовах підвищення світового попиту, дозволяє розглядати країну як достатньо перспективну площадку для нарощування випуску зазначеної продукції, передусім з метою її експорту. Проте подібний сценарій не може не турбувати Росію, експерти молочного ринку якої, знаючи невисоку якість нашої молочної продукції і неможливість у цьому зв'язку в найближчому майбутньому проникнення її на ринки західних країн, настійливо рекомендують ввести імпортні мита, зокрема, на українські сири для попередження кризи в російському сироварстві. У такій ситуації суттєве збільшення обсягів виробництва молокопродуктів без зміни їх структури і поліпшення якості може мати негативні наслідки для розвитку вітчизняної молокопереробної промисловості.

Перспективи розвитку вітчизняного молочного ринку необхідно також узгоджувати з наслідками членством України у СОТ, насамперед, зі ще біль-



шим зростанням і так високого ступеня відкритості української економіки. Ринок, який нині на 96% насичується за рахунок національних виробників, з огляду на передбачену вимогами СОТ необхідність зниження митного тарифу на імпорту молочної продукції до 10% та відмову від будь-яких експортних обмежень, може зазнати суттєвих структурних змін.

Водночас спеціалістами Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки ПРООН висловлюється впевненість у тому, що вітчизняна молочна сировина і готова продукція є конкурентоспроможнішими за ціною порівняно з відповідним імпортом [8]. Ураховуючи помітний брак молочної сировини та різке підвищення попиту на молокопродукти у світі достатньо оптимізму щодо збереження вітчизняними виробниками домінуючих позицій на внутрішньому ринку виявляють і в Національній асоціації молочників України.

Очевидним є те, що конкурентні позиції вітчизняної молочної продукції і на внутрішньому, і на зовнішньому ринках усе більшою мірою визначаються її якістю.

Нині в Україні велике переробне підприємство отримує молоко від щонайменше 20 тис. здавачів. За такої ситуації перевірити якість продукту за всіма нормативними показниками просто неможливо. Більшість же виробників і постачальників не дотримуються належних санітарно-гігієнічних умов виробництва і транспортування молока, не забезпечують його охолодження, не застосовують миючі та дезінфікуючі засоби, перевозять молоко в алюмінієвих цистернах. До того ж посередницькі структури, які здійснюють заготівлю продукції, не забезпечені приладами контролю якості молока, що приймається ними від виробників. За офіційними даними, у 2007 р. в Україні лише 25,7% молока було прийнято за вищим гатунком (що також суттєво обмежило доходи виробників молочної сировини, оскільки, як відомо, ціна тонни молока вищого гатунку майже на третину перевищує вартість молока II гатунку). Проте в умовах зазначеного дефіциту сировини переробник приймає її у повному обсязі незалежно від якості. Через це багато молочної продукції не відповідає діючим нормативам, особливо за мікробіологічними показниками та показниками безпеки (неприпустимо високий вміст антибіотиків, пестицидів, рослинних замінників та інших компонентів). Така ситуація, особливо небезпечна у зв'язку з необхідністю дотримання Україною міжнародних зобов'язань, спонукає вітчизняні молокопереробні підприємства за рахунок коштів, отриманих ними від реалізації якіснішої продукції, матеріально заохочувати виробників молочної сировини до підвищення її якості.

У рамках процесу гармонізації вітчизняних стандартів якості продукції з європейськими в Україні винесено на обговорення проект нового стандарту "Молоко коров'яче. Вимоги при закупівлях", спрямованого як на підвищення якості молока, що заготовляється, так і на стимулювання виробництва високосортного молока. Необхідними умовами дотримання цього стандарту, зок-



рема, є очищення та охолодження молока після доїння до температури не вище 6°C, значне зниження допустимого рівня вмісту мікроорганізмів (до 100 тис./см³ для вищого гатунку), здійснення додаткового контролю молока, призначеного для виготовлення сичужних сирів тощо. Зазначеним стандартом передбачається також встановлення залежності закупівельних цін на молоко від його гатунку, вмісту жиру та білка з метою стимулювання зацікавленості товаровиробників у підвищенні вмісту білка в молоці. Проте у нинішніх умовах, коли основними здавачами молока є господарства населення, введення такого стандарту у практику діяльності молокопереробних підприємств суттєво ускладнюватиметься через відсутність метрологічного обладнання, необхідного для визначення гатунку молочної сировини. Отже, поки що перспективи пришвидшення процесу поліпшення якісних показників вітчизняної молочної продукції є досить примарними.

Цінова ситуація на вітчизняному ринку молока і молочних продуктів, як і на решті агропродовольчих ринків країни і світу, останнім часом дуже далека від стабільної. Якщо ще донедавна внутрішні ціни коливалися, у першу чергу, під впливом фактора сезонності виробництва молока (зокрема, у грудні закупівельні ціни могли вдвічі перевищувати червневі), то останнім часом усе більший вплив на них справляють глобальні цінові тенденції, насамперед, пов'язані зі зростанням агропродовольчого попиту і різким загостренням енергетичної кризи – підвищення світових цін на фуражні сільськогосподарські культури (частка кормів у структурі витрат у тваринництві перевищує 70% [9]), пально-мастильні матеріали та молокопродукти. Особливо відчутною була регіональна диференціація цін на молочному ринку України. Так, розмах коливань навколо середніх по країні значень цін на молоко і молочні продукти в окремих областях відрізнявся понад утричі. Це, зокрема, свідчить про необхідність посилення міжрегіональної конкуренції на молочному ринку для вирівнювання абсолютних рівнів цін і покращення тим самим цінової ситуації на агропродовольчому ринку країни в цілому.

Цінова і тісно пов'язана з нею загальна стабільність на продовольчих ринках є предметом особливої турботи і відповідно – контролю з боку урядів більшості країн світу. Як зазначалося, національні молочні ринки традиційно є високо регульованими, а отже, масштаби державного регулювання суттєво впливають на їх результативність. Державне регулювання національних молочних ринків здійснюється через механізми впливу на зовнішню торгівлю, обмеження/стимулювання виробництва та безпосередню підтримку доходів виробників.

В Євросоюзі спільна організація ринку молока здійснюється з 1964 р. Як відомо, загальний рівень підтримки сільськогосподарської галузі і продовольчого ринку в ЄС є найвищим у світі, і чільне місце у цій системі відводиться регулюванню саме молочного ринку. Механізмами впливу на його розвиток є квотування внутрішнього виробництва, інтервенційні заходи, фі-



нансування виробників й експортерів, зовнішньоторговельне регулювання тощо [10, 11, 12].

Молочні квоти для кожної з країн-членів ЄС визначаються з урахуванням обсягів молока, що надходить на перероблення та безпосередньо до споживачів. У більшості країн такі квоти розподіляються між фермерами і за обсягами прив'язуються до площі ферми, проте відстеження процесу здійснюється через пункти приймання молока. Квоти дозволяється продавати, у їх межах виробникам надаються субсидії, а за перевищення – стягується податок. Найвищі обсяги квот мають Німеччина і Франція.

Інтервенційні механізми регулювання молочного ринку в країнах ЄС, як і всюди в світі, спрямовані на підтримання внутрішніх закупівельних цін на молоко і молочну продукцію на рівні, не нижчому за визначений. У випадку зниження доходів виробників унаслідок падіння цін передбачено надання їм певних доплат.

Від падіння внутрішніх цін молочний ринок ЄС захищається також жорсткою митно-тарифною політикою: веденням високих імпорتنих тарифів, встановленням кількісних обмежень ввезення продукції тощо. Так, у країнах ЄС діючий середній імпорتنий тариф на молочні продукти в 2006 р. становив 54%, а максимальний – 229% (граничні тарифи є ще вищими), що в 1,6–9 разів перевищувало рівень інших тарифів на агропродовольчу продукцію [13]. Достатньо ефективним методом регулювання національних молочних ринків є також квотування імпорту молочної продукції. Наприклад, квота на імпорт сиру становить 103 тис. т, проте зазначені обсяги квот не обов'язково відповідають масштабам реального імпорту країн ЄС – вони лише позначають його верхню межу.

Молокопродукти є й найбільш підтримуваними експортними товарами, на які в різні періоди припадало від третини до понад половини загальних світових експортних субсидій. Водночас треба відмітити, що сучасна ситуація на світовому молочному ринку визнана настільки сприятливою, що Європейська комісія вперше за 40 років спільної аграрної політики ЄС призупинила з 01.07.2007 р. дію експортних субсидій щодо цієї продукції. Зростаючий протягом останніх років попит на сухе молоко, насамперед, у країнах Азії і Північної Африки привів до його подорожчання на світовому ринку та спровокував стрімке нарощування відповідних експортних поставок з країн Євросоюзу. Це, у свою чергу, призвело до нестачі молочних продуктів (і зростання цін на них¹) в європейських державах, чому не змогла повною мірою перешкодити і відміна ними експортних субсидій. Враховуючи обмеженість власного виробничого потенціалу (кількості репродуктивного стада і земель-

¹ Номінальний індекс цін європейських виробників молока у 2007 р. порівняно з попереднім роком зріс на 10,3%, а скоригований на інфляцію – на 7,9% (за загального зростання сільськогосподарських цін на 5% та цін у тваринництві – на 0,4%) [14].



них площ) у лідерів молочного ринку (зокрема, Австралії і Нової Зеландії), зазначена ситуація обумовила загальне підвищення світових цін на більшість видів молочної продукції.

У США виробникам молока щомісячно забезпечується державна фінансова підтримка (так звана milk income loss contract payments – MILC) на випадок падіння з тієї чи іншої причини ціни на молоко нижче певного рівня [15]. Такі виплати лімітуються першими 2,4 млн фунтів молока, отриманого за рік кожним фермером (що приблизно становить 1,1 млн т і в середньому відповідає рівню продуктивності 135 корів).

Рівень внутрішніх цін на молочну продукцію підтримується у США імпортними тарифами і тарифними квотами, які встановлюються з метою перешкоджання доступу на національний ринок дешевших закордонних продуктів. Хоча США і здійснюють досить ліберальну політику в сфері зовнішньої агропродовольчої торгівлі та мають один з найнижчих серед країн-членів СОТ середній імпортний тариф на сільськогосподарську продукцію (12%), на молокопродукти, також на тютюн і підсолоджувачі у цій країні зберігаються найвищі тарифи. Зокрема, діючий середній імпортний тариф на молочні продукти в 2006 р. становив 25%, а максимальний – 126% [16]. Імпортна квота на сир визначена у розмірі 135 тис. т, тариф у її межах – 12%, а поза межами – 87%.

Ще донедавна США регулярно застосовували також практику експортного субсидування в рамках програми розвитку експорту молочних продуктів (Dairy Export Incentive Program – DEIP) на підставі переговорів у рамках СОТ щодо сухого знежиреного молока, сиру і меншою мірою – масла. Бюджетне фінансування за DEIP у 2008 р. було передбачене у розмірі 3 млн дол. [17].

Програми державної підтримки тваринництва (у тому числі молочного) в США також включають виплати фермерам у випадку виникнення непередбачуваних обставин, наприклад, у зв'язку з несприятливими погодними умовами, падежем тварин та з метою відшкодування збитків, виникнення яких пов'язане з функціонуванням ринку (якщо фермери зможуть довести, що зазнали збитків від нижчих імпортних цін).

У Російській Федерації, яка має подібні до вітчизняних проблеми розвитку молочного сектора, з 2005 р. започатковано Національний проект "Розвиток АПК", у рамках якого реалізується напрям "Розвиток тваринництва". Згідно з ним передбачається надання державного фінансування для забезпечення прискореного розвитку галузі, зокрема, за рахунок закупівлі племінних тварин, передусім, молочного напрямку з метою різкого збільшення надоїв молока, а також субсидування відсоткових ставок по інвестиційних кредитах на будівництво і модернізацію тваринницьких комплексів на строк до 8 років та підтримки створення кооперативів зі збирання молока у населення.

Законом України "Про молоко та молочні продукти", ухваленим 2004 р., передбачено надання державної підтримки виробникам таких проду-



ктів, у тому числі шляхом фінансування програм розвитку селекційно-племінної роботи в молочному скотарстві; підтримки виробництва продукції дитячого харчування; надання пільгових кредитних ресурсів; стимулювання підвищення якості молока через доплати у відсотках до його закупівельної ціни тощо [18]. Проте у 2006 р. у рамках узгодження вітчизняного законодавства з вимогами СОР було передбачене скасування частини задекларованих у зазначеному законі заходів щодо підтримки молочної галузі (встановлення мінімальних закупівельних цін, квотування обсягів виробництва та продажу молока та ін.) з моменту набуття Україною членства у цій організації. Діючий нині в Україні Порядок використання коштів державного бюджету на розвиток тваринництва, унормовує дотування виробництва екологічно чистого молока, надання спеціальної дотації сільськогосподарським підприємствам на приріст поголів'я корів молочного напрямку продуктивності та ін.[19].

В Україні також розроблено Програму розвитку молочного скотарства до 2015 р., якою окреслено вельми оптимістичні перспективи функціонування вітчизняної молочної галузі [20]. Так, поголів'я корів має зрости до 4,4 млн, а виробництво молока – досягти 20 млн т (тобто збільшитися відповідно на 42 і 63% порівняно з поточним періодом). Водночас фахівці відмічають, що зазначена програма не має належного фінансування, конкретних виконавців і термінів втілення, а отже, практична реалізація її настанов поки що виглядає примарною [21].

З усього зазначеного можна зробити такі висновки щодо перспектив розвитку вітчизняного ринку молока і молочної продукції.

1. Кількість і якість молочної сировини, що виробляється сьогодні в Україні, не відповідає вимогам ринку. Основними причинами цього є дрібно-товарність виробництва молока, концентрація його переважно у господарствах населення, постійне скорочення молочного поголів'я, низька ефективність селекційної роботи, дефіцит коштів для впровадження передових технологій годівлі, утримання та відтворення стада, відсутність економічних і соціальних стимулів покращення організації праці у молочному тваринництві, зокрема, низький рівень заробітної плати, несприятливі умови праці на селі тощо.

2. Роль господарств населення у забезпеченні товарних поставок молока у перспективі знизиться. Окремі виробники змушені будуть або об'єднатися у молочні кооперативи з метою виконання нормативних вимог до якості молочної сировини, або відмовитися від виходу на цивілізований ринок зі своєю продукцією і перейти в основному до виробництва її для задоволення власних потреб.

3. Для підтримання необхідного рівня виробництва молочної сировини молокопереробні підприємства продовжуватимуть ініціювати і фінансувати



створення великих молочних комплексів з високопродуктивними тваринами і налагодженою системою забезпечення якості продукції.

4. Збереження позицій вітчизняними виробниками молочної продукції на внутрішньому ринку України не лише в умовах її членства в СОТ, але і в режимі функціонування зони вільної торгівлі з країнами ЄС (коли імпортні тарифи можуть знизитися до 0) поряд з необхідністю дотримання стандартів якості продукції вимагатиме також, насамперед, розширення виробництва й оновлення асортименту менш транспортабельної порівняно з іншими видами молочної продукції (з цільного молока і відносно нетривалого зберігання).

5. З метою найповнішого використання сприятливої кон'юнктури світового ринку необхідно форсувати розвиток сировинної бази молокопереробної промисловості відповідно до сучасних вимог; підвищувати якість кінцевої продукції; узгоджувати її асортимент з потребами конкретних країн-імпортерів; здійснювати агресивну зовнішньоторговельну політику заміщення традиційних експортерів в умовах перевищення попиту над пропозицією продукції та зростання цін на неї, а також освоювати нові зростаючі ринки, передусім, країн Близького Сходу і Північної Африки.

6. Основні ризики розвитку молочного ринку України у сучасних умовах пов'язані з можливою перспективою недостатнього його насичення вітчизняною продукцією в результаті різкого скорочення поставок молочної сировини внаслідок неадекватного заміщення великими виробниками дрібних її товаровиробників; збереженням експортної монозалежності, насамперед, у поставках сирів; необхідністю обмеження доступу на національний ринок неякісної імпоротної продукції в умовах прийнятих Україною зі вступом до СОТ зобов'язань не проводити додаткової сертифікації продовольчого імпорту; імовірним поглибленням соціальних й екологічних проблем сільській місцевості у зв'язку з формуванням там вертикально інтегрованих структур з виробництва молочної продукції, що, у свою чергу, негативно впливатиме як на сферу виробництва молока, так і на споживчий попит на молокопродукти.

7. Роль держави у регулюванні національного молочного ринку полягає у необхідності мінімізації зазначених вище ризиків, для чого, передусім, потрібно: спрямувати політику розвитку вітчизняного молочного виробництва у напрямі підтримки становлення молочних кооперативів як єдиної альтернативи утвердженню панування у галузі крупних агрохолдингів; удосконалити механізми фінансової підтримки різних груп сільськогосподарських товаровиробників, поставивши можливість і обсяги її отримання в залежність не стільки від кількості поголів'я, скільки від якісного складу молока і дотримання виробниками екологічних нормативів; створити державну систему управління безпекою харчових, у т.ч. й молочних, продуктів; забезпечити з допомогою інструментів зовнішньоторговельного регулювання, доступних в рамках СОТ і майбутньої угоди про зону вільної торгівлі з ЄС, продовольчу



незалежність країни у даному сегменті національного агропродовольчого ринку, а також захист його від неякісної імпортової продукції; контролювати дотримання екологічних нормативів і протиепідеміологічних заходів, особливо крупними товаровиробниками, що, як правило, розміщують свої виробництва поблизу великих населених пунктів.

Література

1. *Чемберлин Э.* Теория монополистической конкуренции / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
2. *Шерер Ф.М., Росс Д.* Структура отраслевых рынков / Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М., 1997. – 698 с.
3. OECD-FAO Agricultural Outlook 2007–2016. – Geneva: OECD/FAO, 2007. – P. 26–27; Prospects for Food and Nutrition. – <http://www.fao.org>.
4. Сільське господарство України за 2006 р. – К.: Держкомстат України, 2007. – С. 110.
5. Виробництво основних видів продукції тваринництва у 2007 р. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. *Павличенко М.Г.* Ринок молока в Україні та перспективи для різних категорій господарств // Молочна промисловість. – 2007. – №5(40). – С. 19.
7. Рыбалова Т. Российские сыроделы пока "не заметили" сокращение украинского импорта. – <http://www.ikar.ru/>.
8. Наслідки вступу до СОТ для української економіки: оцінка цінової конкурентоспроможності. – К.: АДЦ Блакитної стрічки ПРООН, 2007 – С. 9–10.
9. Сільське господарство України за 2006 р. – К.: Держкомстат України, 2007. – С. 53.
10. Аграрний сектор України на шляху до євро інтеграції / За ред. д-ра екон. наук О.М.Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – С. 37–84.
11. *Васильчак С.В.* Формування ринку молока в Європейському Союзі: уроки для України // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 139–143.
12. *Камилова С.Р.* Система управління ринку молочної продукції в Європейському Союзі // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 156–160.
13. World Tariff Profiles 2006. – Geneva: WTO, ITC, UN, 2006. – P. 78.
14. EU Agricultural Prices in 2007. – <http://europa.eu>.
15. Milk incomes loss contract program. – <http://www.fsa.usda.gov>.
16. World Tariff Profiles 2006. – Geneva: WTO, ITC, UN, 2006. – P. 78.
17. FY 2008. Budget Summary and Annual Performance Plan. – <http://www.obpa.usda.gov>.
18. Закон України від 24.06.2004 р. № 1870-IV "Про молоко і молочні продукти" // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 47. – С. 513.
19. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку використання у 2007 р. коштів, передбачених у Державному бюджеті для розвитку тваринництва" від. 01.03.2007 р. № 348. – <http://www.law.ua.info/yr2008/index.htm>.
20. Галузева програма розвитку молочного скотарства України до 2015 р. – <http://www.uaan.gov.ua/prog07.doc>.
21. *Квітка Г.* Черговий удар по молочній галузі // Голос України. – 2008. – 9 квітня.